

Considerații privind noțiunea de democrație digitalizată

Consideration on digitalized democracy

Andra Iftimiei¹

Rezumat: Prezentul articol clarifică sensul expresiei de democrație digitalizată atât prin raportare la noțiunea de digitizare, cât și prin raportare la democrație în sensul ei clasic – constituțional. Totodată, sunt identificați și prezentați pilonii pe care se structurează conceptul analizat, linii directoare desprinse din documente de la nivelul Uniunii Europene sau din exemplele altor state, precum Islanda sau Franța. Urmare a analizei sunt conturate avantajele și dezavantajele democrației digitalizate.

Cuvinte-cheie: digitalizare; democrație; guvernarea cetățenilor.

Abstract: This article clarifies the meaning of the expression of digitalized democracy both by reference to the notion of digitization and by reference to democracy in its classical – constitutional sense. At the same time, the pillars on which the analyzed concept is structured are identified and presented, guidelines derived from documents from the European Union level or from the examples of other states, such as Iceland or France. Following the analysis, the advantages and disadvantages of digitized democracy are outlined.

Keywords: digitalization; democracy; citizen governance.

Transformarea digitală este una dintre consecințele procesului de globalizare, fenomen care se regăsește în absolut toate domeniile de dezvoltare din lume.

Într-o abordare interdisciplinară apreciem că triada drept-economie-internet este una dintre cele mai supuse procesului de digitalizare, precum și implicațiilor care derivă din acest fenomen. Dacă la o primă vedere aprecierile sunt în mare majoritate de factură pozitivă, la o analiză detaliată se desprind și dezavantajele acestui proces, cu precădere asupra factorului uman. Spre exemplu, la nivel economic înlocuirea omului cu mașini sofisticate prezintă avantajul unei mai mari precizii și eficiențe în procesul tehnologic, dar și reversul unui val de concedieri, cu reale și grave implicații asupra raporturilor de dreptul muncii. În plan juridic, procesul de digitalizare este direcționat în special către sporirea și facilitarea gradului de acces al individului atât în domeniul administrativ, cât și în sfera justiției. Cu toate acestea, există și situații controversate, precum crearea

¹ Lector univ. dr., Facultatea de Drept, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, email: andra.iftimiei@uaic.ro.

primului robot judecător, în Estonia², eveniment succedat de crearea roboților mediatori în Canada sau în Regatul Unit al Marii Britanii³.

Ipotezele de lucru din prezentul studiu sunt următoarele:

- digitalizarea democrației reprezintă un real sprijin pentru implicarea activă a cetățeanului în procesul democratic;
- statele avansate în implementarea mecanismelor democrației digitalizate se bucură de un real succes în cooptarea cetățenilor în acest proces;
- există un model al democrației digitalizate, care poate fi implementat la nivelul fiecărui stat, indiferent de continentul pe care acesta se află situat;
- gradul de dezvoltare economică al unui stat poate influența negativ procesul de digitalizare a democrației.

Obiectivele prezentei cercetări sintetice sunt următoarele:

- cristalizarea conceptului de democrație digitalizată;
- identificarea unor modele de bune practici în exercitarea democrației digitalizate;
- prezentarea avantajelor și dezavantajelor recurgerii la digitalizarea democrației.

1. Noțiunea de digitalizare (inclusiv digitalizare-digitizare)

Adesea, termenii de digitizare și de digitalizare sunt utilizați în sens sinonimic, însă diferențierea celor două se impune pentru a clarifica diferența dintre cele două concepte.

Utilizând un dicționar Oxford din anul 1950, observăm că ambii termeni sunt utilizați în strânsă legătură cu domeniul informatic, fără a se face nici o referire la alte ramuri științifice care ar putea să fie direct vizate de aceste procese sau fenomene. În concret, termenul digitizare vizează convertirea oricărui format analog la cel digital, iar digitalizarea presupunea adoptarea sau creșterea utilizării tehnologiei digitale de către o organizație, industrie sau chiar stat.

În lumina acestor două definiții împrumutate din lumea tehnologiei internet, conchidem că, într-adevăr ambele noțiuni se pretează discuției privitoare la fenomenul studiat.

În primul rând pentru că dreptul este supus fenomenului de digitizare, fiind întreprinse ample măsuri de convertire a documentelor și a scrierilor juridice din format tipărit în format electronic. Mai mult decât atât, transpunerea tuturor dosarelor care se află pe rolul instanțelor face parte din așa-numitul fenomen al

² Acest „robot judge”, expresie a inteligenței artificiale, a fost conceput pentru a degreva instanțele judecătorești de cauzele foarte mici (cauzele ce pot fi judecate de acest robot nu pot depăși cuantumul de 7000 euro), canalizând astfel factorul uman către cauzele foarte complexe și cu grave implicații juridice (T. Vasdani, „From Estonian AI judges to robot mediators in Canada, U.K.”, [Online] <https://www.lexisnexis.ca/en-ca/ihc/2019-06/from-estonian-ai-judges-to-robot-mediators-in-canada-uk.page> consultat în 25 ianuarie 2020).

³ *Ibidem*.

digitalizării, care ulterior, asigură cadrul optim pentru implementarea digitalizării inclusiv în mediul juridic.

În al doilea rând, digitalizarea constituie, din punctul nostru de vedere, unul dintre factorii de impact majori pentru sporirea performanțelor din mediul juridico-administrativ, mai ales prin facilitarea și implicarea cetățeanului în procesele specifice acestor domenii.

Dacă termenul de digitizare reflectă un proces tehnic specific domeniului tehnologia informației, digitalizarea este noțiunea care prezintă interes din perspectiva prezentei cercetări. Totodată, subliniem că prin digitalizare ia naștere un nou concept, respectiv *e-cetățean*⁴, acesta devenind nucleul fenomenului globalizator.

Un argument pentru susținerea ideii că digitalizarea reprezintă un factor de progres este dat de interpretarea unor date statistice, care configurează gradul de progres atins de state cu diferite grade de dezvoltare, de pe diferite continente⁵. Astfel, într-un interval de 10 ani de zile (1995-2005) state precum Estonia (subliniem încă o dată că estonienii sunt primii care au implementat creația numită *robot judge*), Lituania, Slovacia, Ungaria și Slovenia au realizat salturi uriașe în domeniul digitalizării și a implicării cetățeanului în mediul electronic.

2. Clasicismul noțiunii de democrație

Până la evoluția noțiunii de democrație, în sensul în care „guvernanța electronică poate fi considerată astăzi un element indispensabil al practicii democratice”⁶, două sensuri i-au fost atribuite acestui termen. Sensul etimologic tradițional, respectiv democrația este guvernarea poporului, prin popor și pentru popor. Cel de-al doilea sens, care a fost catalogat prin tendința de a deveni dominant⁷, se construiește în jurul ideii că democrația semnifică regimul conform standardului occidental și contemporan în materie de drepturile omului.

Apreciată ca fiind una dintre cele mai bune teorii privitoare la democrație⁸, teoria lui Hans Kelsen conturează ideea că democrația este realizarea libertății înțeleasă în sensul de autonomie, adică a unei situații în care nimeni nu este supus decât normelor impuse de propria persoană sau normelor asupra cărora a putut să consimtă.

⁴ F. Shirazi, *Measuring E-Democracy Opportunities: A Global Perspective*, pp. 700-709, [Online] https://www.researchgate.net/publication/221096885_Measuring_E-Democracy_Opportunities_A_Global_Perspective, consultat în 14 martie 2020.

⁵ *Ibidem*.

⁶ V. Stoica, *Guvernarea electronică. Așteptări teoretice, dimensiuni metodologice, realități empirice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2019, p. 31.

⁷ M. Troper, D. Chagnollaude, *Traité international de droit constitutionnel. Théorie de la Constitution*, volumul I, ed. Dalloz, Paris, 2012, p. 60.

⁸ M. Troper, *Le droit et la nécessité*, ed. Presses Universitaires de France, Paris, 2011, p. 124.

Despre democrație într-o abordare constituțională clasică

Tumultul istoric prin care a trecut conceptul de democrație pare să-și fi găsit finalul la sfârșitul secolului al XVIII-lea începutul secolului al XIX-lea, când a fost evidențiată legătura dintre democrație și reprezentare⁹. Astfel ia naștere conceptul de democrație reprezentativă, „definită ca o democrație indirectă, în care poporul nu guvernează el însuși, ci își alege reprezentanții care să îl guverneze”¹⁰.

Democrația directă a constat în acordarea dreptului la liberă exprimare și la cuvânt fiecărui cetățean în parte. Însă, în momentul în care a început organizarea statală, forma aceasta de exprimare democratică a devenit imposibil de pus în aplicare, întrucât numărul cetățenilor unui stat era în plină expansiune.

Pornind de la clasificarea de mai sus, respectiv democrație directă și democrația indirectă sau reprezentativă, constatăm că în România există două forme de manifestare a democrației, respectiv democrația reprezentativă și democrația semi-directă¹¹. Democrația reprezentativă este exercitată prin organe direct reprezentative și organe indirect reprezentative. Democrația semi-directă presupune două forme de manifestare: referendumul și inițiativa legislativă populară.

Gândită și teoretizată ca o formă de guvernământ, în opoziție cu auto-crația¹², în viziunea lui Hans Kelsen democrația se clădește pe următoarele principii esențiale: ideea de libertate, principiul majorității, dreptul la existență al unei minorități, liberalism, compromis¹³.

3. Formele de manifestare ale democrației digitalizate

Una dintre ipotezele de lucru pe care le propunem în dezvoltarea prezentei secțiuni constă în ideea că democrația digitalizată reprezintă un real sprijin pentru implicarea activă a cetățeanului în procesul democratic.

Pentru corecta și deplină înțelegere a noțiunii de democrație digitalizată este necesară identificarea politicilor europene gândite pentru implementarea și utilizarea instrumentelor electronice în scopul digitalizării democrației.

Un prim instrument de lucru care facilitează înțelegerea noțiunii în discuție este documentul de lucru privind liniile directoare ale *e-democracy*¹⁴. Documentul enunțat are ca scop crearea unui instrument de lucru pentru implementarea

⁹ C. Ionescu, *Tratat de drept constituțional contemporan*, ed. a 2-a, Editura C. H. Beck, București, 2008, p. 362.

¹⁰ *Ibidem* apud G. Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 118.

¹¹ G. Vrabie, M. Balan, *Organizarea politico-etatică a României*, Editura Institutul European, Iași, 2004, p. 19.

¹² H. Kelsen, *Théorie générale du droit et de l'État*, ed. Bruylant L.G.D.J., Paris, 2010, p. 333.

¹³ *Ibidem*, pp. 334-337.

¹⁴ *Draft guidelines on e-democracy in the form of a toolkit*, pregătit de European Committee On Democracy And Governance (CDDG), dat publicității la data de 4 decembrie 2019 și consultat pe site-ul Comisiei Europene, la pagina <https://rm.coe.int/cddg-2019-11e-guidelines-e-democracy/1680991d76>, consultat în 26 ianuarie 2020.

democrației electronice în rândul statelor membre, ca expresie a democrației reprezentative.

În acest sens, sunt enunțate și enumerate elementele cheie ale democrației electronice, respectiv:

- Votul electronic și alegerile electronice;
- Participarea electronică a cetățenilor prin petiții electronice și prin referendumul electronic;
- Guvernare electronică, inclusiv administrație electronică și servicii electronice.

Totodată, sunt trecute în revistă avantajele pe care le poate aduce implementarea evolutivă a unei astfel de democrații, în sensul în care se apreciază că doar în acest mod poate fi restaurat interesul cetățeanului pentru administrație și pentru guvernare, fiind mijlocul comod prin intermediul căruia se pot exprima părerile celor guvernați¹⁵.

Apreciem că în completarea celor expuse în documentul citat poate fi adăugată experiența contribuțiilor directe la manifestarea puterii constituante (e.g.: elaborarea proiectului de Constituție din Islanda în anul 2011 sau din Sri Lanka în anul 2016) sau experiența contribuțiilor directe la procesul legislativ (e.g.: co-scrierea legii pentru o republică digitalizată în Franța, din anul 2016)¹⁶.

Elaborarea proiectului de Constituție din Islanda, din anul 2011, reprezintă unul dintre exemplele ce pot constitui model de bune practici în cuantificarea avantajelor digitalizării democrației. Criza economică din anul 2008, urmată de aspecte revoluționare populare iminente au constituit factori decisivi în preluarea puterii de către poporul islandez. Adunarea Națională islandeză din anul 2009, ținută la Reykjavik, a fost o inițiativă civică ținută fără sprijin guvernamental¹⁷. Practic, rolul Adunării Naționale islandeze de la acel moment a constat în acoperirea vidului democratic creat prin revoluție. Toate acțiunile Adunării Naționale au fost aduse la cunoștința populației din Islanda, și legitimate în acest mod, prin intermediul liniilor de comunicare virtuale. Astfel, într-un stat în care, în anul 2009, 94% din populație era utilizatoare de internet¹⁸, publicarea informațiilor în mediul electronic era în măsură să asigure o largă difuzare și, implicit, o aducere la cunoștința tuturor celor vizați de acțiunile Adunării Naționale.

O nouă modalitate de implicare în etapele procesului legislativ, prin intermediul apelului la spațiul virtual, este exemplificată în Franța, prin legea Lemaire (cunoscută mai ales sub denumirea de legea pentru o republică digitalizată, adoptată la data de 7 octombrie 2016¹⁹).

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A se vedea *infra*.

¹⁷ Pentru detalii privind întregul context socio-istoric, a se vedea pagina http://www.democratizationpolicy.org/pdf/dpc%20policy%20note%202_%20the%20iceland%20experiment.pdf, consultată în 23 martie 2020.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Legea nr. 2016-1321 a fost în Jurnalul Oficial al Republicii Franceze nr. 0235 din 8 octombrie 2016, iar textul acesteia este disponibil la adresa <https://www.legifrance>.

În linii mari, prin adoptarea legii în discuție au fost urmărite obiective precum identificarea oportunităților și relevarea obstacolelor din procesul de tranziție spre digital. Totodată, legea a fost concepută pentru a permite oferirea unui cadru de libertate inovației prin facilitarea circulației informației, pentru a crea un cadru de încredere bine definit, garant al drepturilor utilizatorilor și protector al datelor cu caracter personal, dar mai ales pentru a crea o republică digitalizată, care să profite unui număr cât mai mare de oameni²⁰.

Anteproiectul de lege a fost supus dezbaterii publice în perioada septembrie-octombrie 2015, iar cele mai numeroase contribuții ale utilizatorilor de internet au fost supuse atenției Guvernului. Gradul de implicare a fost unul suficient de mare, iar rezultatele elocvente²¹: 21 000 participanți, 8 500 contribuții în total, 150 000 voturi, 5 articole noi reținute spre discutare, precum și numeroase modificări care au reușit din contribuția utilizatorilor de internet (aproximativ 90 de modificări pentru 30 de articole).

Contribuțiile directe ale cetățeanului la procesul legislativ se identifică în primul pas din orice proces legislativ, respectiv în inițiativa legislativă. În acest sens, inițiativa cetățenească europeană a fost reglementată odată cu Tratatul de la Lisabona²², din anul 2012, așadar de dată recentă. O astfel de procedură poate fi realizată exclusiv în spațiul electronic, dat fiind numărul mare de cetățeni europeni cu drept de vot, dar și de dorința de a facilita obținerea numărului necesar de semnături²³. Până la acest moment au fost înregistrate 72 de inițiative, dintre acestea 5 fiind reușite, prin strângerea numărului necesar de semnături²⁴ (cea de-a cincea reușită în acest sens poartă denumirea de *Minority safe pack* și vizează îmbunătățirea statutului persoanelor minoritare²⁵).

gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000033202746&categorieLien=id, consultată consultat în 16 aprilie 2020.

²⁰ <https://www.gouvernement.fr/action/pour-une-republique-numerique>, consultat în 16 aprilie 2020.

²¹ A. Vidal-Naquet, *La transformation de l'écriture de la loi: l'exemple de la loi sur la République numérique*, în Nouveaux Cahiers du Conseil Constitutionnel N° 57 (Dossier: Droit Constitutionnel à l'épreuve du numérique) – Octobre 2017, articol [Online] <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-transformation-de-l-ecriture-de-la-loi-l-exemple-de-la-loi-sur-la-republique-numerique>, consultat în 21 aprilie 2020.

²² <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20170224STO63943/e-democracy-opportunities-and-risks>, consultat în 13 martie 2020.

²³ În vederea atingerii acestui scop, Parlamentul European a lansat portalul web pentru petiții, [Online] <https://petiport.secure.europarl.europa.eu/petitions/en/home>.

²⁴ https://europa.eu/citizens-initiative/home_ro, consultat în 13 martie 2020.

²⁵ https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2017/000004_en, consultat în 13 martie 2020 (de menționat că dintr-un total de 1128385 semnături, ponderea cea mai mare o are numărul semnatarilor din Ungaria – 527686, pe locul secund aflându-se România – 254871).

Tot la nivel de Uniunea Europeană a fost elaborat un document de lucru, cu titlul *Digital democracy. Is the future of civic engagement online?*²⁶, prin intermediul căruia sunt trasate anumite linii directoare și explicative referitoare la modalitățile în care democrațiile evoluează. Astfel sunt identificate trei coordonate majore, respectiv: trendul demografic, tehnologia și urbanizarea²⁷.

Trendul demografic reprezintă factorul de echilibru în realizarea unei democrații digitalizate la nivel global. Astfel, în condițiile în care aproximativ jumătate din populația lumii se confruntă cu procesul de îmbătrânire, cauzat de un spor negativ al natalității – cazul continentului european, cu precădere, cealaltă jumătate a globului se bucură de un spor pozitiv al natalității – cazul Asiei. Într-o astfel de pictogramă mondială, implementarea digitalizării în sfera democrației apare ca un dat facil acolo unde populația se construiește pe o piramidă unde baza este tânără, respectiv ca o barieră în cazul statelor unde piramidă este inversată (baza formată din populație tânără este îngustă).

Tehnologizarea este unul dintre factorii primiți cu reticență în evoluția democrației, din cel puțin două considerente: pe de o parte pentru că ideea de democrație a fost implementată și perpetuată în forma ei clasică, astfel că implicarea cetățenilor în procesul de guvernare era limitată; de cealaltă parte, neîncrederea guvernării prin intermediul unui spațiu virtual, aparent prea puțin controlabil, a făcut din digitalizarea democrației o rețută a cărei cucerire presupune un efort centralizat și cumulat. Cu toate acestea, evenimentele de dată foarte recentă (pandemia creată de virusul Covid 19) au demonstrat că digitalizarea poate fi realizată foarte ușor și că se pretează în orice domeniu²⁸.

Urbanizarea, aflată într-un trend crescător (se apreciază că în anul 2030, două treimi din populația lumii va locui la oraș²⁹), reprezintă un factor major în digitalizarea democrației, în sensul în care conceptul de *smart city*³⁰, alături de aglomerările urbane excesive vor conduce, inevitabil, la necesitatea utilizării tuturor formelor de implicare a populației în procesul decizional prin intermediul mijloacelor virtuale.

Cele trei coordonate identificate în documentul de lucru reprezintă cheia schimbărilor în modul în care cetățenii vor interacționa cu factorii decizionali, creându-se astfel legătura digitalizată dintre guvernanți și guvernați.

²⁶ Disponibil la adresa [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646161/EPRS_BRI\(2020\)646_161_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646161/EPRS_BRI(2020)646_161_EN.pdf), consultat în 25 martie 2020.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Simpla posibilitate de depunere a unor documente în format electronic la autoritățile administrative locale și centrale este expresia unei reușite în digitalizare, care poate fi perpetuată ca exemplu de bune practici și după încetarea stării de urgență.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Un exemplu de oraș inteligent este Barcelona, Spania, care prin implementarea acestui concept intenționează să acorde o putere mai mare cetățenilor, dar cu garantarea drepturilor digitale, precum și cu aplicarea metodelor digitale pentru soluționarea problemelor urbane (<https://www.smartcitiesworld.net/opinions/smart-cities-reports/smartcitiesworld-city-profile--barcelona>, consultat în 14 aprilie 2020).

Apreciem că există o a patra coordonată ce influențează într-o proporție considerabilă reușita implementării democrației digitalizate, respectiv gradul de instruire al populației. Acolo unde un procent majoritar al populației își construiește viața în jurul tehnologiei, și mecanismele digitalizării vor fi mai ușor de pus în practică, spre deosebire de un stat unde utilizarea internetului reprezintă încă o necunoscută majoră.

4. Avantajele și dezavantajele recurgerii la mecanismele democrației digitalizate

Pentru a recurge la mecanismele democrației digitalizate sunt necesare mai multe studii, în urma cărora să fie desprinse avantajele și dezavantajele acestora, iar decizia de implementare să fie puternic fundamentată pe existența documentată a mai unor avantaje incontestabile, în detrimentul dezavantajelor.

În urma cercetării noastre, am identificat următoarele dezavantaje și avantaje, lista nefiind una exhaustivă, ci doar un punct de plecare pentru eventuale cercetări viitoare:

a. Avantaje

- Integrarea democrației participative în democrație reprezentativă, fără înlocuirea celei din urmă;
- Scurtarea timpului de așteptare pentru cetățean;
- Scurtarea timpilor de contact direct dintre cetățean și funcționar;
- Facilitarea garantării efective a dreptului la vot, prin implementarea mecanismelor de vot electronic.

b. Dezavantaje

- Domeniu cu limbaj specializat, care necesită cunoștințe temeinice de drept și stăpânirea unei tehnici legislative coerente;
- În România nu există obișnuința utilizării mijloacelor electronice, lipsă a obișnuinței care vine dintr-o nesiguranță manifestată de persoanele trecute de o anumită vârstă sau de persoanele care nu au beneficiat de o instruire adecvată direcționată în acest sens;
- În lipsa unui sistem informatic securizat, posibilitatea oferirii unui cadru propice pentru sporirea infracționalității informatice;
- Posibilitatea pierderii tuturor informațiilor din format electronic.

5. Concluzii

Prin prezentul studiu sintetic au fost identificate câteva dintre principiile directoare pe care se construiește acest nou concept, dovedit a fi indispensabil în condițiile vremurilor actuale de criză. Ipotezele de lucru de la care am plecat se confirmă sau se infirmă după cum sunt prezentate în rândurile concluzive de mai jos:

- digitalizarea democrației reprezintă un real sprijin pentru implicarea activă a cetățeanului în procesul democratic;

Ipoteza este confirmată, luând drept exemplu cazurile Islandei și al Franței, detaliate în cuprinsul cercetării. Așadar, este de dorit un proces eficient de digitalizare în fiecare stat, pentru a conduce spre ieșirea din pasivitate a cetățeanului și oferirea cadrului optim pentru implicarea activă a acestuia în procesul democratic.

- statele avansate în implementarea mecanismelor democrației digitalizate se bucură de un real succes în cooptarea cetățenilor în acest proces;

Ipoteza este confirmată. Cu cât discutăm despre crearea și implementarea unor mecanisme avansate de digitalizare a democrației, cu atât cooptarea cetățenilor în procesul democratic devine fezabilă și de dorit.

- există un model al democrației digitalizare, care poate fi implementat la nivelul fiecărui stat, indiferent de continentul pe care acesta se află situat;

Ipoteza este infirmată. Nu se poate discuta despre un arhetip al democrației digitalizate care să poată fi șablonizat în vederea aplicării acestuia, cu succes, în fiecare stat. Pentru o digitalizare a democrației în mod eficient sunt necesare cel puțin două etape: prima dintre ele vizează tehnologizarea tuturor structurilor administrative, dar și a procesului legislativ; cea de-a doua etapă implică un *up-grade* al rețelei internet, precum și oferirea accesului la acesta tuturor locuitorilor unui stat, la un cost rezonabil și suportabil de către toată lumea.

- gradul de dezvoltare economică a unui stat poate influența negativ procesul de digitalizare a democrației.

Ipoteza este confirmată. În condițiile în care statul poate să asigure un trai decent pentru toți cetățenii săi, atunci atenția acestora din urmă se poate îndrepta către alte perspective, decât cele ale asigurării necesarului de zi cu zi.

Concluzionând, ideile centrale ale democrației digitalizate sunt următoarele: noi perspective pentru exercițiul drepturilor civile și politice, precum dreptul de petiție, votul electronic; platforme de tipul e-parlament pentru evaluarea sau simplificarea legilor etc.).

